

מדרש ספרי דברים

מדרש ספרי דברים הוא מדרש תנאים פרשני לספר דברים. המדרש נקרא גם 'מדרש הלכה' מכיוון שהוא כולל פרשנות לחלקים ההלכתיים של חומש דברים. אולם, מכיוון שהמדרש הוא מדרש פרשני, כלומר, מדרש המבאר את פסוקי הספר לפי סדרם, הוא מפרש גם את החלקים הסיפוריים בספר וכולל דברי אגדה רבים.¹ המדרש נערך בארץ ישראל במהלך המאה השלישית לספירת הנוצרים.

שם המדרש וייחוסו

משמעות השם ספרי בארמית הוא ספרים. בתלמודים השם ספרי ציין אוסף של קבצים הלכתיים לספרים שמות במדבר ודברים. בסוף תקופת הגאונים חכמים בצפון אפריקה ואחריהם רב חכמי ימי הביניים באירופה ציינו בשם ספרי את מדרשי ההלכה לחומשים במדבר ודברים בלבד. למרות השם הזהה, המדרשים לבמדבר ולדברים הם מדרשים שונים מבתי מדרש שונים.

המדרש מתחלק באופן ברור לחלק הלכתי המהווה את חלקו המרכזי של המדרש וחלקים אגדיים המרוכזים בתחילתו ובסופו. החלק ההלכתי של המדרש שייך לקבוצת המדרשים מבית מדרשו של רבי עקיבא,² כך עולה משמות החכמים המופיעים בו, דרכי הדרשה והטרמינולוגיה.³ ישנן גם הקבלות בין החלק ההלכתי של ספרי דברים לספרא.⁴ אמנם בחלק ההלכתי של המדרש ישנן גם דרשות מבית מדרשו של רבי ישמעאל, והן אף מצוטטות בתלמודים משמו של רבי ישמעאל, אולם נראה כי דרשות אלו אינן מקוריות בספרי דברים והן נוספו אליו ממקורות אחרים. החלק האגדי של המדרש הוא ברובו מבית מדרשו של רבי ישמעאל, אף כי גם בו ישנם חלקים המורכבים מכמה מקורות שונים.

הופמן טען כי ספרי דברים נערך על ידי ר' יוחנן בר נפחא תלמידו של ר' חזקיה, והוא מבסס את דעתו על ציטוטים מהמדרש המופיעים בתלמוד הירושלמי מפי ר' חזקיה. אולם, **אפשטיין** סבר כי דברי ר' יוחנן בתלמוד הבבלי סנהדרין פו, א: 'סתם ספרי ר' שמעון', (כלומר, שהאמירות האנונימיות שמופיעות במדרש הן מפי רבי שמעון בר יוחאי), חלים בצורה הטובה ביותר על החלק ההלכתי של ספרי דברים. ואמנם ישנם ציטוטים אנונימיים מספרי דברים המופיעים במקורות אחרים מפי רבי שמעון בר יוחאי. **אפשטיין** הניח כי ספרי דברים נלמד בבתי המדרש של ר' חזקיה ושל רבי ולכן ישנן דרשות מהספרי המצוטטות בתלמודים משמם, למרות שלא הם ערכו את החיבור. **פינקלשטיין** זיהה במדרש הלכות הנוטות לשיטת בית שמאי כנגד שיטת בית הלל ושיער כי המדרש החל להיווצר על ידי רבי אליעזר בן הורקנוס שנטה, לדעתו, לשיטת בית שמאי. פינקלשטיין טען, כי המדרש נלמד בבית מדרשו של רבי עקיבא, שהוסיף, תיקן והתאים את ההלכות על פי שיטת בית הלל, אך עדיין נותרו בו עקבות לעריכה הקדומה יותר שצידדה בבית שמאי.

¹ האגדה מהווה כמחצית מהיקף המדרש כולו.

² על הקריטריונים לחלוקה, רשימת המדרשים על פי בתי המדרש וגישות במחקר החולקות על כך, ראה בהרחבה במבוא למדרשי התנאים.

³ על דרכי הדרשה של רבי עקיבא ורבי ישמעאל ראה במבוא למדרשי התנאים.

⁴ ספרא הוא מדרש תנאים לספר ויקרא מבית מדרשו של רבי עקיבא.

זמנו, מקומו ושפתו של המדרש

ספרי דברים כמו שאר מדרשי התנאים, על פי הדעה הרווחת במחקר, נערך בארץ ישראל במהלך המאה השלישית לספירת הנוצרים. מקום וזמן המדרש נקבעו על פי שמות החכמים המופיעים בו ולשון המדרש, שהיא עברית השווה ללשון המשנה והתוספתא, בצירוף מילים יווניות ולטיניות.

מבנה המדרש ותכניו

ספרי דברים הוא מדרש פרשני המבאר את ספר דברים על פי סדרו. החלוקה של המדרש היא לפיסקאות שאינן זהות לחלוטין לא לחלוקה לפסוקים ולא לחלוקה לפרשיות פתוחות וסתומות במקרא. המדרש מחולק ל 357 פיסקאות המבארות את פרקי הספר:

פיסקאות א – כה: נאום משה - דברים א, א- ל.

פיסקאות כו - ל: תפילת משה 'ואתחנן אל ה'...- דברים ג, כג – ד, א.

פיסקאות לא- לו: פרשת שמע - דברים ו, ד – ט.

פיסקאות לז – נד: שבח ארץ ישראל, פרשת והיה אם שמוע, והבטחת כיבוש הארץ- דברים יא, י – כח.

פיסקאות נה - שג: כל המצוות בפרשות ראה, שופטים וכי תצא, מקרא ביכורים ויודוי מעשר- דברים יא, כט - כו, טו.

פיסקאות שד – שז: מינוי יהושע, שירת האזינו ומות משה- דברים לא, יד – לד, יב.

לדעת הופמן ובעקבותיו **אפשטיין** פסקאות א – נד ופסקאות שד – שז שייכות לבית מדרשו של רבי ישמעאל, ועיקר ספרי דברים פיסקאות נה- שג הוא מבית מדרשו של רבי עקיבא. **גולדברג** חולק וטוען כי רוב החיבור הוא מבית מדרשו של רבי עקיבא, גם חלקים שזוהו כשייכים לבית מדרשו של רבי ישמעאל. **כהנא** פרסם כמה קטעי גניזה⁵ מחיבור תנאי בשם 'מכילתא דברים' לספר דברים מבית מדרשו של רבי ישמעאל, וזיהה כמה קטעים מספרי דברים השייכים למעשה למכילתא דברים.

האגדה בספרי דברים⁶

במדרשי התנאים ככלל, דרשות האגדה מופיעות כשהן משולבות באופן טבעי בתוך דרשות ההלכה, בצד חטיבות אגדיות נפרדות. אולם, במדרש ספרי דברים ההבחנה בין דרשות ההלכה ודרשות האגדה חדה יותר, מכיוון שכמעט ואין דרשות אגדה בתוך החלק ההלכתי של המדרש. כאמור, חלקו המרכזי של המדרש העוסק בהלכה, וחלקו הראשון והאחרון של המדרש העוסקים באגדה לא נובעים מאותו המקור.

על הפסוק משירת האזינו בדברים לב, ד 'הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא' מובא בספרי דברים פיסקא שז, סיפור שהתרחש בימי השמד שבאו בעקבות כשלונו מרד בר כוכבא. (135 – 137 לספירת הנוצרים)

ד"א הצור תמים פעלו'

כשתפסו את רבי חנינה בן תרדיון נגזירה עליו גזירה לישרף עם ספרו

אמרו לו: נגזרה עליך גזירה לישרף עם ספרך

קרא המקרא הזה 'הצור תמים פעלו'.

אמרו לאשתו: נגזרה על בעלך גזרה לישרף בספרו ועליך ליהרג.

קראה המקרא הזה: 'אל אמונה ואין עול'

⁵ הגניזה הקהירית, שהתגלתה באמצע המאה ה-19 בקהיר.

⁶ על פי ספרו של יי פרנקל מדרש ואגדה.

אמרו לבתו: 'נגזרה גזרה על אביך לישרף בספרו ועל אמך ליהרג ועליך לעשות מלאכה'
קראה המקרא הזה: 'גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות
[על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו]' (ירמיה לב, יט)
אמר רבי: כמה גדולים מעשי אלו שבשעת צרתם הצמיחו שלושה פסוקים של צידוק הדין,
מה שאין כן בכל הכתובים,
כיוונו שלושתם את לבם וצידקו עליהם את הדין.
עמד פילוסופוס⁷ על אפרכיאי⁸ שלו אמר לו: מרי, אל תזוה דעתך ששרפת את התורה שממקום
שיצאת חזרה לה לבית אביה.
אמר לו: למחר אף דינך כיוצא באלו.
אמר לו: בישרתני בשורה טובה, שמחר יהא חלקי עמהם לעולם הבא.⁹

חלקו הראשון של הסיפור עוסק בגורלם הקשה של רבי חנינה בן תרדיון, (המהווה סמל להרוגי
המלכות של תקופת כשלון מרד בר כוכבא), של אשתו ושל בתו. רבי חנינה נתפס כשהוא לומד
תורה ונגזר עליו להישרף עם ספר התורה. רבי חנינה מצדיק את הדין על עצמו, כשהוא יודע שעשה
כראוי שלמד תורה. אשתו של רבי חנינה לא למדה תורה, אך היא מצדיקה את הדין על כך שבעלה
למד תורה. הפסוק שהיא מצטטת הוא המשכו של הפסוק שציטט בעלה ודבר זה מבטא אחדות
רוחנית ביניהם. בתו של רבי חנינה שנשארת יתומה מאב ומאם ונלקחת כשפחה בין הגויים
מצדיקה את הדין ומכריזה כי הא-ל גומל לאדם על פי מעשיו. השימוש בפסוקים בסיפור מפרש
עבור הצדיקים את משמעות החיים ברגעים המכריעים של החיים.

בחלקו השני של הסיפור רבי מתייחס למאורע צידוק הדין של משפחת רבי חנינה ואומר כי
משפחתו של רבי חנינה 'כוונו את ליבם' - כלומר, כל אישיותם השתתפה בהבעת הפסוקים האלו
ובתוכם בשעת צרתם. כוונת הלב שלהם "הצמיחה" את הפסוקים מתוך תודעתם – ומאותו
מאורע, כך מעיד רבי (שחי כמה עשרות שנים אחר כך), פסוקים אלו משמשים כפסוקי צידוק הדין
עבור כולם. אולם, דברי השבח של רבי חושפים את הסתירה בין ההרגשה החזקה של צידוק הדין
שהיא סימן לגדולה דתית, ובין הגורל הנורא של מי שמבטא את צידוק הדין ונהרג.

על מנת ליישב את הסתירה הזו בא חלקו האחרון של הסיפור בשיחה בין שני גויים פילוסופוס
ואיפרכוס. הפילוסוף מתמקד בגורל התורה, ואומר שמקומה הטבעי של התורה הוא בשמיים, ועל
כן הלומד אותה (ורבי חנינה הנשרף יחד אתה) עולה אתה לשמיים וזוכה לעולם הבא. ההסבר הזה
מובא בפי גוי בסיפור ולא בפי רבי, ככל הנראה, על מנת לא לערער על השקפת העולם של ההולכים
למות העושים זאת כעונש על חטאיהם, ועם זאת כדי ליישב את הסתירה בין צידוק הדין והגורל
הנורא של מצדיקיו.

מהדורה מדעית

הורוביץ החל בהכנת מהדורה מדעית לספרי דברים, אך נפטר בטרם סיים את המלאכה.
פינקלשטיין הסתייע בעיזבונו של הורוביץ והכין מהדורה מדעית בשיטה האקלקטית הכוללת
חילופי נוסחאות והערות. המהדורה הופיעה בחלקים, כשהאחרונים שבהם יצאו בברלין לאחר
פרוץ מלחמת העולם השנייה, ורובם הושמדו על ידי הנאצים. המהדורה כולה יצאה שוב במהדורת
צילום בניו יורק ב 1969.⁹

⁷ פילוסופוס הוא חכם שאינו יהודי.

⁸ איפרכיאי (אפרכוס) הוא שליט על מחוז בקיסרות הרומית או מפקד צבאי.

⁹ **פינקלשטיין** מתנצל בהקדמה למהדורת הצילום על מעשי "ילדות" שיש לעיתים בבחירת הנוסח שבמהדורה הראשונה, והוא מקווה לתקן זאת במהדורה חדשה, אך הוא לא זכה לעשות זאת.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

ביבליוגרפיה חלקית

1. אנציקלופדיה יודאיקה בערך Sifre.
  2. מבוא לתורה שבעל פה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 2, תל אביב תשנ"א.
  3. ע"צ מלמד, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג.
  4. י' פרנקל, מדרש ואגדה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה ט', תל אביב תשנ"ז.
5. Stemberger and Strack, Introduction to the Talmud and Midrash, 1991.